

Agrarisch natuurbeheer: nieuwe perspectieven

Jan Douwe van der Ploeg (Vakgroep Rurale Sociologie, Landbouwniversiteit, Hollandse weg 1, 6706 KN Wageningen)

Farmers' managed preservation of landscapes and natural values

It is argued that the ongoing transformation of Dutch agriculture towards sustainability implies a renewed interest in those farming practices that till recently were considered to be 'out-dated' and/or 'traditional'. Dutch agriculture contains a wide array of farming practices that differ from the dominant model. These deviant styles of farming turn out to be quite interesting from the scope of landscape maintenance and nature preservation. Special attention is paid to common initiatives as e.g. the one of farmers of the Frisian village of Eastermar. Some links between these new perspectives and the work of naturalists are highlighted.

Inleiding

Al met al heeft de agrarische ontwikkeling van de afgelopen decennia een rampzalige invloed gehad op de Nederlandse cultuurlandschappen en daarin besloten natuurwaarden. Op zich is een teloorgang van landschappelijke en natuurlijke waarden geen noodzakelijk gevolg van agrarische ontwikkeling. Tot aan de jaren '50 vormde de laatstgenoemde factor veeleer een positieve drijfkracht achter de verrijking en schakering van natuur en landschap. Bepaalde elementen verdwenen, andere kwamen ervoor terug. Zolang de balans positief was, werd de verandering als zodanig niet als problematisch ervaren.

De landbouwontwikkeling van de afgelopen decennia daarentegen kenmerkt zich bij uitstek door een negatieve balans: er is veel, heel veel vernietigd, terwijl er nauwelijks iets aantrekkelijks voor in de plaats is gekomen.

De omzwervingen van floristen

Als ik terugblik, dan zie ik D.T.E. van der Ploeg, mijn vader, bijna als chroniqueur van deze omslag. Dat er eens wat verdween, ach, de Turkse tortel was toch weer een nieuwkomer. En er verdween wel eens een plantje, maar kwamen er ook niet allerlei *adventieven* voor terug? Toentertijd werd even vaak gebotaniseerd op vuilstortplaatsen (met 'ome' Franke in Eernewoude) als op spoorwegemplacements (ik herinner me dat we op het stationnetje van Stavoren een adventief vonden) en op overslagplaatsen voor krachtvoer: daar wilde wel eens wat raars van heel ver weg groeien. De laatste jaren evenwel lijkt het alsof hij zich bij voorkeur terugtrekt in de stukjes natuur van het Fryske Gea.

Het is alsof de omzwervingen van floristen vertellen van de veranderende verhouding tussen landbouw en natuur. Waar Heimans en Thijssse nog verhaalden van het héle land, album na album, daar schrijft Douwe van der Ploeg de laatste jaren over minuscule stukjes op de Friese kaart. En voor zijn Fonteinkruiden kan hij inderdaad de meeste sloten links laten liggen.

Duurzaamheid en verscheidenheid

De ontwikkeling van de landbouw heeft de afgelopen 20 jaar een onmiskenbare vermessing, versmering, verdroging, verstening en vervlakking van de groene ruimte bewerkstelligd. Vanuit mijn eigen werk (rurale sociologie, dus vanuit een volstrekt andere invalshoek) ben ik daar regelmatig mee bezig. Tegelijkertijd is het zo dat ik door mijn werk de *vergankelijkheid* heb leren kennen van het zo verwoestende ontwikkelingsmodel dat de laatste twee decennia dominant werd.

Laat me op twee zaken wijzen: de nu evidente noodzaak om een *duurzame* landbouw te creëren, betekent dat de landbouwbeoefening weer veel meer zal moeten worden afgestemd op de lokaal aanwezige hulpbronnen; op grond, water, lucht, klimaat, kennis en ervaring. Het op grote schaal 'aanslepen' van mineralen, nutriënten en energie van elders zal sterk worden teruggedrongen. Zo ook het gebruik van allerlei toxische elementen en, meer in het algemeen gesteld, het gebruik van bijna universele technologische modellen. Kon de landbouw de afgelopen decennia door de dominante technologie-ontwikkeling sterk worden gestandaardiseerd, nu zal er weer een zekere re-lokalisatie plaats moeten vinden.¹ De landbouw zal weer op de concrete (en dus lokale) natuurlijke omstandigheden moeten worden afgestemd. In beginsel biedt dat weer mogelijkheden, zowel voor diversificatie als voor de ontwikkeling van meer natuurwaarden.

Een tweede punt is dat de toepassing van het overheersende ontwikkelingsmodel toch veel minder algemeen is geweest dan veelal wordt aangenomen. De landbouwsector is – tot op zekere hoogte – nog steeds een gevarieerd geheel. In sommige gebieden, in sommige sectoren en op bepaalde bedrijven werd het dominante model (met onder meer doorgaande schaalvergroting, standaardisatie van de productie-omstandigheden, sterke intensivering en daarmee een sterke toevoer van mineralen, nutriënten en energie van elders, mechanisatie, reductie van de arbeidsinzet) veel minder toegepast dan elders. Hier en daar werden zelfs tot op zekere hoogte contrasterende modellen in praktijk gebracht. Zo ontstonden uiteenlopende *bedrijfsstijlen*, steeds weer variërende manieren om de landbouwbeoefening in concreto te bedrijven.² Onder die bedrijfsstijlen zijn er ook diverse waarin een verantwoord beheer van natuur en landschap als het ware een 'stilzwijgend', maar logisch onderdeel van de landbouwbeoefening vormt. Dit is niet de plaats voor uitgebreide uiteenzettingen. Ik volsta derhalve met een verwijzing naar de foto die bij dit artikel is geplaatst. Het is een beeld van 'stikelluken', van disteltrekken. Let wel: het is een foto die niet 20 jaar oud is, maar die vorig jaar werd genomen. Het is ook een beeld dat een zekere bescheidenheid in zich draagt: het is een boer die doende is in zijn velden. Toch is het precies door dit soort bescheiden praktijken dat er minder (of niet) wordt gespoten en dat natuurwaarden zich op andere wijze kunnen ontwikkelen.

Toenemende onwetendheid

Het zicht op die uiteenlopende handelwijzen (en dus ook het zicht op de wijze waarop met de 'groene ruimte' en de daarin besloten natuurwaarden werd omgesprongen) is de afgelopen decennia vrijwel geheel zoekgeraakt. Beschouwd vanuit de landbouwpolitiek gold maar één ratio: dat was toepassing van het dominante ontwikke-

Fig. 1. In de jaren negentig leven nog steeds boeren die Akkerdistels niet met de herbicidespuit maar met een disteltang te lijf gaan.

lingsmodel. De 'afwijkingen' werden beschouwd als tijdelijk – als fenomenen die gedoemd waren te verdwijnen. Zo ook de landbouwwetenschap: de kennis die werd ontwikkeld betrof de realisatie van het dominante model. De lacunes die daarmee ontstonden ontpopten zich pas later (dat is nu) als het 'ontbrekende traject'. En tenslotte de natuurbeschermingsorganisaties, floristen, enz. Mede als reactie op een landbouwwereld die *verweving* afwees want 'optimale productieomstandigheden' eiste, richtte deze groep zich in toenemende mate op het tegendeel van de optimale landbouw, op het *reservaat*. Ook in deze groep verdween de aandacht voor de feitelijke verscheidenheid: landbouw werd in hun denken één verhaal, natuur was het andere verhaal. Zo ontstond de *scheidings*-optie.

De huidige landbouw staat op een keerpunt. Continuering van de vroegere optimalisatiestrategie is uitgesloten. Daarmee komen de genegeerde en/of vergeten bedrijfsstijlen naar voren als mogelijke vertrekpunten voor alternatieve ontwikkelingsvormen.³

Lokale naamgeving

Ik heb floristen vaak zien 'hokken' (zo heette dat althans bij ons): nauwkeurig de precieze samenstelling van de lokaal aanwezige soortenrijkdom registreren om die vervolgens op geruite kaartjes te situeren. Een tweede, fascinerende stap omvatte de koppeling aan lokaal gebezigde plantennamen. Dan vinden we de Wilde lijsterbes (*Sorbus aucuparia*) terug als kwikkebaai, koetsjekraal, koetsebei, klysterbei, lusterbei, sapiepenhoofd of floitsjehout.⁴ En die aanduidingen vormen nog maar een fractie van de veel bredere 'folk-taxonomy'.

Zo ook buigen agrarische sociologen zich nu over kaartjes. Die bevatten de lokaal gebezigde trefwoorden waar bepaalde manieren van boeren, bepaalde bedrijfsstijlen mee worden geduid. Op die kaarten treft men dan de *koweminsken* op de klei, de *fokkers* in de Wouden.⁵ Beide lokale termen verwijzen naar eenzelfde stijl, eenzelfde bedrijfsopzet en bedrijfsvoering waarin fijnregulering centraal staat. Alles draait om de koe. Een al te grote bedrijfsuitbreiding wordt doelbewust afgewezen omdat men dan te 'ruig' zou moeten werken. Zo ook de omschrijvingen voor bijvoorbeeld de bedrijfsstijl waarin kostenbesparing centraal staat (een stijl die vanuit het oogpunt van natuurbeheer aantrekkelijk is, met name omdat er verhoudingsgewijs weinig nutriënten, mineralen en energie van buiten worden aangevoerd): op de klei vaak als *sunige boer* omschreven, in de wouden wordt het wat gemoedelijker *bedaarde boer* gebruikt, terwijl in het veen het wat misprijzende *knieptange* (kniptang, afkniijper) wel wordt gehoord.⁶

Het is opmerkelijk dat op lokaal niveau steeds een waaier van termen wordt aangetroffen waarmee de relevante verscheidenheid door de direct betrokkenen wordt aangegeven. Op landelijk niveau evenwel, waar de gebezigde taal veel meer wordt gestructureerd door de beelden die wetenschap en beleid aanreiken, zal men een dergelijk gedetailleerd geheel van begrippen vergeefs zoeken. Daar geldt slechts één omschrijving en dat is die van de boer als *ondernemer*. De enig mogelijke nuance is die tussen 'goede' en 'slechte' ondernemers. Het behoeft geen betoog dat met zulk een pover begrippenapparaat het zicht op de uiteenlopende bedrijfsvoeringen wel zoek moest raken.

De tijden kenteren echter (de landbouw moet noodgedwongen een diepgaande verandering in de richting van duurzaamheid realiseren) en wat lange tijd onopgemerkt bleef kan opeens worden herontdekt, zoals, meen ik, ook de geschiedenis van de floristiek meermalen heeft getoond.

Nieuwe boereninitiatieven

Op dit moment worden de boerenbedrijven waarin verhoudingsgewijs méér, soms zelfs een aanzienlijke ruimte is voor het beheren en ook ontwikkelen van specifieke natuurwaarden als het ware herontdekt. Ook op het achterliggende geheel van stra-

tegische overwegingen, waarden en ervaringen verkrijgt men weer méér zicht. Dat is belangrijk, want mede daardoor ziet men in dat de aandacht voor en aardigheid in het beheren van natuurwaarden niet iets secundairs is, iets toevalligs, of een restant van het verleden, maar een intrinsiek deel van de desbetreffende bedrijfsstijl.

In deze herontdekking spelen boeren overigens een markante rol. In toenemende mate dienen zich 'landschapscoöperaties', 'verenigingen voor agrarisch natuurbeheer', 'milieucoöperaties' en wat niet al aan. Met veel verve brengen groepen boeren naar voren dat veel van de mooie cultuurlandschappen en de daarin besloten natuurwaarden er (nog) zijn *dank zij* en niet *ondanks* hun eigen actieve rol. Ze ontwikkelen plannen om die rol verder uit te bouwen, om het natuurbeheer een meer systematische plaats in hun agrarische bedrijfsvoering te verlenen. Daarbij claimen ze tegelijkertijd een toegang tot de markt voor natuur- en landschapsbeheer die nu in verregaande mate is gemonopoliseerd door instellingen als bijvoorbeeld Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en provinciale organisaties als It Fryske Gea, het Drentse Landschap.

Die claim is het overdenken waard. In de eerste plaats omdat het geen absolute claim is, maar een overweging gevoed door de gedachte dat voor scheiding moet worden gekozen daar waar dat noodzakelijk is, maar voor verweving daar waar dat mogelijk is. Een tweede belangrijke element is de overweging dat natuurbeheer door boeren (door middel van verweving, maar ook door een bepaalde rol bij het beheren van reservaten) veelal efficiënter, adequater maar vooral beduidend goedkoper zal zijn. Deze overweging wordt in toenemende mate door onderzoek gestaafd.⁷ Een derde overweging is van meer algemene aard. De definitie van 'natuur', waarmee de huidige monopolisering van de 'natuurmarkt' wordt gelegitimeerd, lijkt zich steeds meer te ontwikkelen tot een zaak die aan een elite voorbehouden is (het wordt 'natuur' waar geen fietspad meer doorheen mag). Deelname van meer partijen, in dit geval boeren, kan een toch noodzakelijke democratisering van het natuurbegrip wellicht schragen.

De eerste gezamenlijke aanzet van boerenzijde om op verantwoorde en goed door-dachte manier het beheer van natuur en landschap ter hand te nemen, ontstond in het Friese dorp Eastermar (Oostermeer).⁸ De Vereniging Eastermars Lansdouwe (V.E.L.) is inmiddels een gezaghebbend referentiepunt in alle discussies over landbouw en natuurbeheer. Het gaat niet aan om in het kader van dit artikel gedetailleerd in te gaan op de specifieke aanloop van dit eerste en zo belangrijke experiment. Toch is het op zijn minst opmerkelijk dat het gebied waarin de V.E.L. opereert op de spreekwoordelijke steenworp afstand ligt van het geboortehuis van de florist D.T.E. van der Ploeg.

Hoe het ook zij, met de opkomst van initiatieven als die in Eastermar is, zo lijkt me, het werkveld van floristen in belangrijke mate verbreed. Behalve de 'reservaatsgronden', worden nu ook de weilanden, de perceelsranden, de boerensloten, boomwallen en singels weer van groot belang. Ik weet wel: de floristen zijn daar nooit helemaal weggebleven, maar hun aanwezigheid nu en in de komende jaren kan bij uitstek relevant worden. En daarnaast zal steeds meer gelden dat behalve de registratie van aan- of afwezigheid van bepaalde soorten, nu ook steeds vaker onderzocht en uitgelegd zal moeten worden *waarom* bepaalde natuurwaarden wel of niet aanwezig zijn – daarbij zal blijken dat een goede kijk op en grondige kennis van agrarisch natuurbeheer als concrete praktijk een belangrijk element is.

1. J.D. van der Ploeg, 1992. The Reconstitution of Locality: Technology and Labour in Modern Agriculture. In: T. Marsden, P. Lowe & S. Whatmore, *Labour and Locality, Critical Perspectives on Rural Change Series*, 4: 19–43. Londen.
2. J.D. van der Ploeg, S. Miedema, D. Roep, R. van Broekhuizen & R. de Bruin, 1992. Boer bliuwe, blinder ...! Bedrijfsstijlen, ondernemerschap en toekomstperspectieven. Leeuwarden/Wageningen.
3. J.D. van der Ploeg e.a., 1993. It kearpunt foarby; bouwstenen voor het agrarisch ontwikkelingsplan Friesland. Wageningen.
4. D. Franke & D.T.E. van der Ploeg, 1984. Plantenammen yn Fryslan, ed. 2. Leeuwarden.
5. R. de Bruin & J.D. van der Ploeg, 1992. Maat houden; bedrijfsstijlen en het beheer van natuur en landschap in de Noordelijke Friese Wouden en het Zuidelijk Westerkwartier, ed. 2. Wageningen.
6. R. de Bruin, 1993. Bont of blauw; bedrijfsstijlen en koersbepaling landelijke gebieden. Wageningen.
7. L. Slangen (in voorber.). The economic aspects of environmental cooperatives for farmers. Wageningen.
8. V.E.L. (Vereniging Eastermar's Lânsdouwe), 1993. Verwevingsmogelijkheden van landbouw met milieu, natuur, landschap en recreatie in de Lânsdouwe Eastermar.